

УДК 327

А.О. ПЕРФІЛЬЄВА

КРИЗА АМЕРИКАНОЦЕНТРИЗМУ ЯК ЧИННИК СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Перфільєва Анастасія Олександрівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті розглядається тенденція занепаду американоцентричної моделі світу як помітна особливість сучасного світового політичного процесу, визначено внутрішні і зовнішні чинники кризи американської гегемонії.

Ключові слова: американоцентризм, глобальне лідерство, американська гегемонія, чинники підтримки гегемонії, причини занепаду, світовий політичний процес.

В статье рассматривается тенденция упадка американоцентрической модели мира как особенность современного мирового политического процесса, установлены внутренние и внешние факторы, детерминирующие кризис американской гегемонии.

Ключевые слова: американоцентризм, глобальное лидерство, американская гегемония, факторы поддержания гегемонии, причины упадка, мировой политический процесс.

The decline americanocentrism as a model of the world is studied in the context of the modern world political process, also defined internal and external factors that determine the crisis of U.S. hegemony.

Keywords: americanocentrism, global leadership, U.S. hegemony, the factors supporting hegemony, causes of decline, the global political process.

© А.О. Перфільєва, 2013

Постановка проблеми. На початку ХХ ст. Сполучені Штати Америки стрімко увійшли до кола світових лідерів, а з другої половини ХХ ст. розпочали реалізацію геостратегії, яка дозволила з розпадом СРСР залишитись єдиною наддержавою. Чинники американської могутності аналізуються вже протягом кількох десятиліть по усьому світові. Безперечно, «осною геостратегії США було винятково вигідне географічне становище країни, що поєднувало протяжний простір, територіальну монолітність і можливість вільного просування» [1, с. 25]. Ізольованість та периферійне становище по відношенню до Старого Світу обширна, компактна територія з вільним доступом до двох океанів дозволили створити ефективний економічний каркас країни, який було покладено в основу американської могутності. Початок ХХІ ст. став періодом, в якому поступово проявляється тенденція до занепаду американоцентричної моделі і, хоча США фактично є їй ще, ймовірно, протягом тривалого часу будуть переважною силою у сучасному світі, але цілком очевидно, що вони нездатні повністю контролювати інструментами своєї могутності увесь без винятку світ. Саме тому, на нашу думку, доречно звернутися до вивчення специфіки сучасної тенденції занепаду світового американоцентризму, детермінованої процесами як в середині самих США, так і за їхніми межами. Це дозволить більш аргументовано прогнозувати розгортання подальших подій у системі глобального лідерства і визначати тренди світового політичного процесу, які доцільно враховувати усім акторам міжнародної системи, і, звісно, Україні, оскільки без розуміння політико-економічних, ідейно-культурних витоків зовнішньої політики держав першого ешелону неможливо випрацювати власну ефективну зовнішню політику і курс у відносинах з міжнарод-

ними партнерами [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема глобального лідерства у вітчизняній науці приділено порівняно незначну кількість досліджень, загалом переважна більшість яких сконцентрована на вивченні процесів глобалізації та їх впливі на міжнародні відносини на регіональному і глобальному рівнях. Вивчення претензій окремих світових акторів як традиційного, так і новітнього ґатунку на глобальне лідерство не є поки що предметом комплексного розгляду серед вітчизняних науковців. Проте, теорії американського лідерства знаходять відбиття у низці робіт українських дослідників, оскільки перспективи американської гегемонії важливі для української національної безпеки, але у своїх працях українські автори насамперед звертають увагу на чинники впливу на американо-українські відносини. Сучасне світове лідерство США, зазвичай, залишається поза системною увагою, винятком серед таких досліджень є робота Оборського О., який, зокрема, комплексно розглядає основні проблеми, перспективи та концептуальні засади американського глобального гегемонізму, що знайшло відображення у низці його публікацій.

Окремі аспекти проблеми американоцентризму у сучасній системі міжнародних відносин представлені у роботах таких дослідників пострадянського простору, як Гаджиев К., Дугін О., В. Лисичкін, Плацинський О., Симонія Н., Трофименко Г., Уткін О., Фролов В., Циганков П., Шаклеїна Т., Шелепін Л., Шепелев М., Юрченко С. Проте, необхідно відзначити, що незважаючи на фундаментальність робіт цих авторів, у них американські теорії лідерства розглядаються переважно з позиції російських зовнішньополітичних інтересів і геополітичних амбіцій або роботи присвячені реаліза-

ції проекту становлення американської глобальної держави у другій половині ХХ ст. Безперечно, концепції світової гегемонії розроблялися насамперед американськими вченими й політичними діячами, що комплексно досліджується у роботі Амброса С. [3]. У цілому після трагедії 11 вересня 2001р. більшість відомих американських політичних аналітиків (Бжезинський Зб., Валлерстайн І., Капхен Ч., Кіссінджер Г., Модельські Дж., Най Дж.) вважають, що епоха гегемонізму Сполучених Штатів у світі закінчилася або закінчується, й акцентують свою увагу на ідеї глобального лідерства США, проте події, детерміновані у сучасному світі економічною кризою, змушують констатувати, що «світ, де відсутнє лідерство США, формується швидше, ніж очікували навіть французи» [4].

Мета дослідження. Метою статті є розкриття проблеми занепаду американоцентричної моделі світової будови. Для досягнення цієї мети передбачається розв'язання наступних завдань: визначити чинники підтримки гегемонії США у сучасному світі; окреслити внутрішні і зовнішні причини занепаду американоцентричної моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеризуючи американську гегемонію кінця ХХ ст. як унікальну, Збігнев Бжезинський підкреслював її особливість, побудовану на одночасному домінуванні у чотирьох найбільш значущих сферах світової влади: економічній, військовій, технологічній та культурній [5, с. 36]. Економічна гегемонія США ґрунтується на пануванні долара у світових розрахунках за зерно, енергоресурси та золото. Національні економічні системи різних країн працюють на придбання великої кількості доларів для розрахунків за життєвонеобхідні енергоресурси та зерно, для створення внутрішніх доларових резервів, для підтримки курсів національних валют, для обслуговування своїх зовнішніх боргів. Цим вони фактично підтримують американську економічну могутність у світі. Одночасне поширення у світі американських культурних, політичних цінностей, американської моделі ринкової економіки підкріплюється американським пануванням у системі глобальних комунікацій, де створюються і реалізуються домовленості між представниками економічної і політичної еліти світу. Отже, «гегемонія США спирається на диференційовану інституційну мережу міжнародно-владних зв'язків, системоутворюючим чинником яких стає ресурс американської могутності» [6, с. 233].

Очевидно, що гегемонія США, побудована на надпотужній економіці, пережила кілька спроб коригування за допомогою оновлення геоекономічної стратегії розвитку відповідно до світових змін і можливостей впливу на світову громадську думку завдяки інформаційним технологіям ідеї про месіанську роль США як рятівника усього людства. Проте, традиційні чинники американської могутності – величезний економічний організм, який домінує у світовій торгівлі й валютній системі, що дозволяє здійснювати масований економічний і гуманітарний вплив на більшість країн світу, привабливе суспільство, яке грає роль зразка із захисту громадянських прав його членів, центр світо-

вої науки, освіти і технологій, потужна армія, яка здатна вирішувати проблеми світового масштабу – залишаються незмінними на позиціях фундаментальної основи американської гегемонії. Остання, на думку відомого американського геополітика Бжезинського Зб., з урахуванням особливостей геополітичної картини світу й основних недоліків стратегії США, має трансформуватися у ХХІ ст. у глобальне лідерство, яке повинне спиратися на необхідність забезпечення міжнародного консенсусу і має зобов'язати США визначати свою безпеку в таких категоріях, які відповідають інтересам інших міжнародних гравців [7]. Про необхідність корегування американської політики відповідно до особливостей поточного світового політичного процесу говорять й інші американські дослідники. Порівняльний аналіз реальної лінії поведінки США у міжнародних справах за останні роки дозволяє зробити деякі висновки щодо засобів і методів, за допомогою яких Вашингтон має намір домогтися утримання своєї світової гегемонії. Вимальовуються три основні напрямки гегемоністської політики США: підтримка та модернізація військової могутності, використання наявної інформаційно-технологічної переваги, застосування фінансово-економічних важелів, хоча останнє, з огляду на теперішнє положення американської економіки, виглядає примарним. Американська економіка все більше розвивається по інерції, завдяки досягненням минулого століття, про що свідчить неухильне зниження економічного впливу США у світі: зменшення частки у світовій торгівлі; величезний державний борг, який перевищує 100% від обсягу ВВП; посилення нерівності доходів; ослаблення долара; експорт капіталу; зменшення чисельності й послаблення середнього класу.

Зовнішня політика США ґрунтується насамперед на захисті економічних інтересів. На думку Уткіна О., «американське лідерство у західному світі є лише своєрідним «страховим полісом» привілейованого положення США у світовій економіці» [8, с. 3]. Саме тому економічна дипломатія протягом останніх десятиліть є одним з найважливіших зовнішньополітичних інструментів Вашингтона, що забезпечує реалізацію американських національних інтересів закордоном. У випадку, коли економічне домінування послабне, це стає початком занепаду і панівного політичного становища. Останні роки все явніше демонструють реальність саме такого сценарію. Тільки з 2005 по 2009 рр. обсяг державної заборгованості США збільшився з 8 трлн. доларів до майже 12 трлн. доларів. Доля США у загальносвітовій заборгованості склала 22,6% і це найбільший показник у світі [9]. У такій ситуації більшість аналітиків у короткотерміновій перспективі вбачають єдиний шлях – рішуче скорочення внутрішніх та зовнішніх витрат, підвищення податків і нові запозичення – що в комплексі може ще більше ускладнити положення. На думку російського експерта Симонії Н., чим більше США втягуються у процес глобалізації, тим менш стійкою стає ситуація всередині американської економіки, сильніше проявляються негативні тенденції у самому американському суспільстві й

тьмяніє у світі американська модель розвитку [9].

За висновками нобелівського лауреата з економіки Пола Кругмана, останні три десятиліття повернули США до рівня нерівності притаманного найгіршим рокам раннього індустріалізму, сьогодні результатами економічного зростання Америки користується все більш обмежене коло громадян [10]. Це неминуче призведе до соціальної дестабілізації вражаючих масштабів, оскільки через підвищення нерівності Сполучені Штати перетворюються на державу з помітно ослабленим середнім класом, який продовжує здавати свої позиції у соціальній системі. Уже сьогодні прибутки корпорацій демонструють стрімке зростання, проте це не відображається на рівні заробітної плати більшості найманих працівників. Американські бізнесмени не прагнуть вкладати кошти в американську економіку. Колишній міністр праці США Роберт Річ констатує, що сьогодні «більш високі корпоративні прибутки не приводять до підвищення зайнятості». Уже в середині 2010 р. американські корпорації повернули майже 90% коштів, які вони втратили під час кризи, однак це не відновило процесу активного створення нових робочих місць або підвищення рівня оплати праці [9].

Сьогодні «перед Сполученими Штатами радикально постала важлива проблема вибору не просто нової економічної політики для подолання поточної кризи, а власне стратегії розвитку» [11, с. 147-148], оскільки США «дедалі глибше поринають у стан економічного, політичного та морального паралічу, перебуваючи під загрозою тривалого економічного спаду та величезних виплат по державних боргах» [11, с. 149]. Про невдоволеність більшості американців не лише економічними параметрами, але і їх соціальними відбитками свідчать масові акції протесту, які прокотилися Сполученими Штатами минулого і позаминулого року й були частиною світового соціального спротиву неоліберальній моделі глобалізації, яка нав'язується США усьому людству в якості найбільш прийняттого планетарного проекту розвитку.

Причини нинішнього скрутного становища США пов'язують з історично сформованою ліберальною фінансовою системою, в якій держава відсторонилась від виконання необхідних контрольних функцій, у той час як сама ситуація в країні і в світі вимагала зворотної реакції державної адміністрації. Під час структурної кризи регулююча роль держави у фінансово-економічній сфері за об'єктивною потребою збільшується, загальний вплив держави на внутрішньосистемні процеси підвищується. Державне втручання необхідне для розв'язання та пом'якшення суперечностей, які виникають між структурними елементами національної системи під час кризи. Американська адміністрація знехтувала об'єктивною потребою у державному регулюванні, повною мірою вчасно не адаптувалася до віртуалізації фінансів та економічної взаємодії, за таких умов відносно дешеві банківські кредити, дешеві товари з Китаю, додана до цього впевненість у перевазі і могутності США призвели до структурної кризи і підризу світової гегемонії. Чи вдасться і в які терміни Сполу-

ченим Штатам відновити втрачений економічний баланс, соціальну рівновагу і, відповідно, політичний вплив у повному обсязі – питання, яке лишається поки що відкритим, оскільки внутрішні проблеми США доповнюються протидією зовнішнього середовища американській гегемонії, що стає додатковим чинником підризу американоцентричної моделі світового розвитку. Впевненість у зверхності та перевазі вже тривалий час розглядається як головна риса американського світобачення, яка доповнюється впевненістю у призначенні США слугувати прикладом і допомагати усьому світові вдосконалюватися за американською моделлю [12, с. 411-413]. Подібні уявлення обґрунтовують відмову від сумнівів у наявності керівних прав США у планетарному масштабі та у прийнятій на себе глобальній відповідальності за долю світу. Прагнення перетворити всіх на американську зменшену копію демократії, навіть проти бажання перетворених, вже спіткало світове несприйняття США і поставило під велике питання їх претензії на роль світового арбітра і гегемона. По усьому світі нарастають антиамериканські настрої, що дозволяє «стверджувати, що антиамериканізм став помітним феноменом сучасних міжнародних відносин» [13, с. 197]. Сьогодні для світової громадськості наявною є упередженість американського заявленого арбітра і його прагнення під прикриттям боротьби за мир, справедливість і демократію в усьому світі реалізувати насамперед виключно свої національні інтереси за рахунок інших акторів. Конфліктогенність такої позиції США очевидна і дедалі усе частіше стає чинником глобальної нестабільності. Більшість держав світу поступово усвідомлює, що заявлена у планетарному масштабі спрямованість на демократизацію постала нині певною версією ідеології американського націоналізму у її своєрідній, надетнічній, державницькій формі, яку США намагаються презентувати у вигляді ідеології транснаціональної солідарності [12, с. 416]. У ХХІ ст. світ не бажає лишатися сферою виключних американських інтересів, тому спроби «наведення порядку» в планетарному «американському домі» поступово сприймаються міжнародними акторами як невіправдана агресія і жорстока експансія.

Висновки. Отже, нині саме міжнародне середовище, природа якого суттєво змінюється під впливом глобалізації і транснаціоналізації, все частіше ускладнює реалізацію проекту американоцентричної світобудови. Сполучені Штати втрачають роль єдиного лідера і одноосібно нездатні забезпечити керування світом, оскільки, по-перше, зустрічають всезростаючу протидію з боку інших держав, а, по-друге, серйозні прорахунки у зовнішній та внутрішній політиці стимулюють поступову втрату авторитету США на світовій арені навіть в очах союзників і власних громадян. Проте дотепер ще очевидно, що глобальну економічну, а внаслідок економізації розвитку і політичну, світову перспективу неможливо оцінювати без урахування економічної ситуації в США. І хоча, на думку дослідників, «плуралізація глобалізму на початку ХХІ ст. водночас не означає його деамериканізації», для більшості очевидним є «поступове концептуальне

оформлення моделі розподіленої глобальної відповідальності» у майбутньому [14, с. 18]. А отже, однополярний період у сучасній системі міжнародних відносин закінчується і закономірно постає питання про напрямки поступової трансформації американоцентричного світу, про можливість реалізації якихось інших моделей, одностайного розуміння альтернативи поки що не існує. Однак слід враховувати, що занепад американської гегемонії – процес тривалий і поступовий, який неможливо сприймати як лінійний або визначений, крім того, безперечно, теоретики і практики американської політики здійснюватимуть мозкові штурми у пошуку варіантів повернення до колишнього визначального світового впливу.

У контексті сучасного політичного і економічного світового процесу гегемонія США трансформуватиметься під впливом розгортання зовнішнього

спротиву, який у подальшому все частіше буде набувати рис системного, як з боку окремих традиційних гравців таких як КНР, РФ, інтеграційних утворень на кшталт ЄС, АСЕАН, так і з боку новітніх акторів – структур глобального громадянського суспільства і ТНК. Проте основною детермінантною поступового занепаду американської гегемонії виступає критичний стан всередині самої країни, пов'язаний з дефіцитом бюджету, зростанням зовнішніх і внутрішніх боргів на тлі непомірних витрат на підтримку домінування у військовій сфері. Очевидно, що для збереження дієздатності навіть окремих елементів американоцентричного проекту світової будови ще на деякий час американська еліта має плідно попрацювати, врахувавши усі плюси та мінуси кількох попередніх десятиліть з тим, щоб обрати оптимальну модель подальшого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юрченко С.В. Геостратегія США в процесі становлення глобальної держави [Текст]: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / С.В. Юрченко. – К., 2001. – 36 с.
2. Оборський О.П. Перспектива американського глобалізму: досвід дослідження [Текст] / О.П. Оборський // Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр. – К.: ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2007. – Вип. 67, Ч. 1. – С. 149-154.
3. Ambross St.F. Rise to Globalism [Text] / Stephen F. Ambross. – New York: Pengu Books, 1997. – 484 p.
4. Мир без лидера. Редакция The Wall Street Journal [Электронный ресурс] // InoPressa. Иностранная пресса о России и не только. Press digest. – Режим доступа: <http://www.inopressa.ru/article/20Jun2012/wsj/vacuum.html>.
5. Бжезинский Зб. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы [Текст]: монография / Зб. Бжезинский. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 256 с.
6. Шепелев М.А. Глобалізація управління як мегатенденція сучасного світового розвитку [Текст]: монографія / М.А.Шепелев. – К.: Вид-во «Генеза», 2004. – 512 с.
7. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство [Текст] / З. Бжезинский. – М.: Международные отношения, 2010. – 264 с.
8. Уткин А. И. Сомнения сверхдержавы [Текст] / А.И. Уткин // США–Канада: экономика, политика, культура. – 1994. – № 11. – С. 3-15.
9. Симония Н. Социально-экономические аспекты глобального лидерства [Электронный ресурс] / Н.А. Симония // Международные процессы. – 2010. – Т. 8, № 3 (24). – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twenty-four/003.htm>.
10. Кругман П. Кредо либерала: монография [Текст] / П. Кругман. – М.: Изд-во «Европа», 2009. – 275 с.
11. Геоeкономічні сценарії розвитку і Україна: монографія [Текст] / [Згуровський М.З., Пахомов Ю.М., Філіпенко А.С. та ін.]; за ред. А.С. Філіпенка. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 328 с.
12. Мировая политика: теория, методология, прикладной анализ [Текст] / [Цыганков П.А., Богатуров А.Д., Воскресенский А.Д., Колосов В.А. и др.]; под ред. А.А. Кокошина, А.Д. Богатурова. – М.: КомКнига, 2005. – 432 с.
13. Бессонова М.М. Антиамериканізм як феномен сучасних міжнародних відносин [Текст] / М.М. Бессонова // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: стат. та матеріали III Міжнар. наук.-прак. конф., присвяченої пам'яті професора Г.Л. Бондаревського (3-4 квіт. 2012 р., м. Луганськ) / за ред. М.С. Бурьянова. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2012. – С. 197.
14. Оборський О.П. Концептуальне забезпечення американського глобалізму на початку XXI століття [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / О.П. Оборський. – К., 2008. – 20 с.